

Minden másképpen van

Szerdahelyi István provokatív társadalomelméletének két kötete

A budapesti Eötvös József Könyvkiadó az utóbbi évtizedben sok és érdekes könyvet jelentet meg – noha mégsem számított a nagyobb és híresebb kiadók sorába. Szerdahelyi István az utóbbi évtizedekben igazán sok és érdekes könyvet írt – noha mégsem számított a társadalomelmélet szakkutatójának. Kitűnő esztétikai, poétikai és verstani munkái csakugyan sokak által használt kézikönyvek, ám sokakkal együtt főművének én máig is a *Világirodalmi Lexikon* tizenkilenc kötetét (1970–1995) – meg az ebből sarjadó egyéb, verstani, irodalomelméleti összefoglalásokat, esztétikai és kulturális lexikonokat – tartom. Ha valaki csakugyan kíváncsi a magyar hatalomváltozás és előzményei valamilyen lakmuszpapírára, ezt a több mint folyóméternyi könyvespolcot betöltő lexikon végiglapozását javaslom. És a tanulság nem is az lesz, hogyan változott a hangvétel az „idők szelét” követve, hanem az, mi mindent lehetett már 1970-ben is egy csakugyan pontos lexikonba bevenni, ott adatokkal bemutatni. Az Akadémiai Kiadó és lexikonszerkesztőségének egy évtizeddel később már megindult szétverése a magyar kultúra elleni közelmúltbeli merényletek egyik leginkább fájó eseménye. (Ez sem 1989-ben kezdődött.) Pedig nemcsak a Nagy Francia Enciklopédia, hanem a *Bolszaja Szovetszkaja Enciklopedija* és még inkább a *Jugoszláv Enciklopédiának* a zágrábi felsővárosban Krleža irányította műhelye tanulságosan bizonyítja, mit is jelenthet (vagy nem) egy lexikonkészítő műhely egy kultúrában. Szerdahelyi is az akadémiai lexikonszerkesztőségben gyakorolta be, hogy minden iránt érdeklődjön, igen széles körben tájékozódjon, sőt mindenről meglegyen a maga véleménye. Kezdetől fogva jellemezte az éles, sarkított állásfoglalás, gyakran egyenesen provokatív stílusban, egy-egy poénért akár az egyoldalúságot vállalva. Noha tény- és szakirodalom-ismerete vitathatatlan, most sem a szaktudós, hanem az ókori *szofista* a mintaképe.

Minthogy az utóbbi negyed évszázadban nem nyergelt át a politikára vagy az államgépezetbe, inkább újabb könyveket írt a művelődéstörténet és a társadalomelmélet köréből. (Még regényciklusba is kezdett.) A sokpénzű diákok számára létesített budapesti Zsigmond Király Főiskolán adott elő, és nemcsak művelődéstörténetet. Szemmel láthatóan itt kialakított nézetei fogalmazódtak meg a közelmúltbeli két iker-könyvében: *A még létező kapitalizmus* (2006) és *A sosem létezett szocializmus* (2005) címmel, amelyek alap gondolatát a vitriolosan megfogalmazott könyvcímek is egyértelműen hírül adják. E frappáns és szórakoztató művek (úgy száz-száz oldal terjedelemben) természetesen aktuális (és személyekhez köthető) következtetéseket adnak. Már csak ezért sem kommentálom – ám mindenkinek olvasásra ajánlom ezeket. Szerdahelyi ezekben gyakran „ultrabalos~ultrarevizionista” nézeteket képvisel – ami természetesen önellentmondó képtelenség. (Ám ami ettől még ugyancsak természetesen létezik.)

E könyvcsalád most megszületett újabb ikreiről azonban szólni szeretnék.

A Nemzet és nemzeti kisebbség. Világosan és keményen arról, amiről annyit locsognak (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2011. 69 lap) „oktatási segédanyag”-ként van jellemezve (ez nyilván a könyv kiadása anyagi feltételeinek biztosításához szükséges pályázat kiírásában szerepelt). Két nagy témát tárgyal: a „nemzet” és a „nemzeti kisebbség” kérdéskörét. Általános, sőt világtörténeti méretű távlatokra utal, ám rögtön az alcím provokatív hangvétele jelzi, nagyon is mai és magyar állásfoglalás. Már előjáróban megjegyzem, mindvégig világos, jól tagolt könyv. A kötet végén több mint tíz nyomtatott oldalnyi, többszáz tételes Felhasznált irodalom található. Önmagában is külön olvasást igényel. Nem is az a meglepő, mi mindenről értesült Szerdahelyi (és nyilván ő is hozzágondolja: amiről mások, akik ugyanezen témákról szoktak nyilatkozni: ezek jó részéről még harangozni sem hallottak), ide értve a mai internetolvasmányokat is – hanem az, végtére is mennyire heterogén, egymással össze alig kapcsolható halmaz mindez. Korszerű, nemzetközi is, napjainkig is eljut a Szerdahelyi által felvonultatott forrásjegyzék: mégis társadalomtudományi, sőt tudományközi katasztrófa. [Óh, Istenem, mi mindenről mi mindent írtak!]

A „nemzet”-et tizenöt tételben, miniatűr áttekintésben jellemzi. Mindjárt azzal kezdi, hogy az egyének által bevallott ilyen önazonosítás nem érvényes (vagyis, hogy pl. ki tekinti magát magyarnak), hiszen a bolondházakban mily gyakoriak a magukat Napóleonnak vallók – akik mégsem azok. Még ennél is váratlanabb az a húzás, hogy könyve elején (a 9. lapon) a Sztálin adta nemzetleírást („az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúrában meg-

nyilvánuló lelki alkat alapján keletkezett”) veszi alapul. Ez után azonban felhozza a különböző más definíciókat és ezek bírálatát is, amelyek azonban – minő meglepetés – nem olyan körültekintőek, mint a sztálini formula volt. Szerdahelyi sem tudja, én sem néztem utána, honnan és kiktől vette ezt a definíciót Sztálin? Az említett tényezők és ezek sorrendje a második világháború utáni „szovjet” felfogást tükrözi, és noha közhely, meg egyes részeinek összefüggése sem egyértelmű – ám valamely államrezon kifejezésére alkalmas, és ez is volt a célja. Minden szovjet útlevelemben, személyi igazolványban ott volt a nemzetre utaló azonosítás („szovjet”), de rögtön az etnikai pontosítás is: *ruszskij, csecsen, venger, jevrej*. És biztosan sok „nemzeti kisebbség” ki is maradt (leningrádi cipőtisztító *ajszor=asszír, szetu, kamassz* stb.). Szerdahelyi saját nemzetfelfogásában a közös „érdekérvényesítés” végül is a legfontosabb tényező. Ezt egy kicsit részletezi is.

A következő fontos téma: mióta alakultak ki a voltaképpeni „nemzetek”? Mind a francia (a nemzet az államnemzet), mind a német (a nemzet az kultúranemzet) felfogás az utóbbi évszázadokat tekinti a nemzetek valódi megnyilvánulási idejének. Első tekintetre a „marxizmus klasszikusai” is ezt a véleményt osztják, ám Szerdahelyi idéz ellenpéldákat is. Egyébként Engels világtörténelem-felfogásában sokféle következetlenség van – és Marxéban is, csak kevesebb. Szerdahelyi helyettük végül is Gángó Gábor véleményével ért egyet, aki szerint a mai európai nemzetek sok vonása „időtlen idők óta” megvan: sőt akár a népvándorlás, akár a törzsi kultúrák idejére vezethető vissza (14. lap). Az élelméjű Szerdahelyi számára feltűnhetett volna, hogy ez a nézet teljes értelmetlenség. Ha az ausztráliai törzsek vagy a vandálok körében valamilyen „nemzetnek” tekintünk – amihez mindenkinek „joga” vagy legalábbis gusztusa van – akkor viszont rögtön más elnevezést kell találni az angol ipari forradalom vagy éppen a Napóleon utáni ilyen „érdekérvényesítő közösségeknek”. A trákok és dákok (de a pelazgok és a macedónok is!) ugyan már az ókorban kihaltak, és csak a mai politika fogalomtárában halhatatlanok. Ezek szerint ők valóban nemzetek voltak? Ha igen – azon viszont elgondolkozhatnánk, mióta nemzet az albán – hiszen az albánok évezredek óta megvannak, elég régóta ugyanott van saját helyük, önálló nyelvük, népük, el is különülnek a többi ...-tól. Ki sem haltak. Sőt akár Szkander bég koráig visszavezethetnénk az „albán nemzet” fogalmát, hogy aztán később, mondjuk Tepelenti Ali korában e tekintetben annál több kételyünk támadjon. Lord Byron panasolja, hogy amikor ő a szabadságukért ismét küzdő görögök segítségére sietett, és felmászott az athéni Akropolisz romjaihoz – ott csak kecskéiket legeltető albán pásztorokkal találkozott, akik nem túl sok „érdekazonosítást” mutattak az ókori vagy kortársi Hellász iránt.

Hogy végül is aktuálpolitikai döntés az, mit és kit tartunk egy nemzethez tartozónak – ezer példával igazolhatjuk. Nemrég a mai albán politikai vezetés nagy pompával otthon is eltemette I. Leka királyt (*mbret*), aki pár nappal korábban menekült el Albániából, és szinte élete végéig emigrációban élt. 1946-tól Egyiptomban járt iskolába, az ottani király, Faruk jóvoltából – aki egy albán katonatiszti eredetű egyiptomi uralkodói család sarja volt. Kettejük közül ekkor ki és hogyan sorolható az albán nemzethez? Másrészt a 19. században létrehozott görög, román, bolgár királyi-cári családok sokfélék voltak, csak etnikailag egyikük sem tartozott a „nemzetéhez”. Őket mely nemzethez sorolhatnánk?

Az anyanyelvről/nemzeti nyelvről, a kultúra intézményeiről, a nemzeti büszkeségről és ennek intézményeiről is szó esik a könyv következő részeiben. Andorka Rudolf nyomán Szerdahelyi megkülönbözteti a „dif-fúz” és „koncentrikus” nemzettudatot. Az előbbi olyan területen lakókban van meg, akiknek környezetében gyakorlatilag mindenki egy nemzethez tartozik. Az utóbbi viszont a mellette élő, más nemzethez tartozókkal szemben húz meg elhatároló kört. Nem itt kell „rendbe tenni” Andorka fogalompárját, de a létező társadalmi tény ilyen megnevezése külön-külön is torzult, együtt pedig értelmetlenség. Találébb megnevezést azonban Szerdahelyi sem kínált fel. A „tömbszerű” és „szétszórt” ugyan pontosan megfelel a települési rendszernek, ám lehet, hogy a kétféle nemzettudatra ehhez hasonló, ám más megnevezéseket kellene keresni.

Lesz-e jövője a nemzeteknek? Általában igen – vallja a szerző (is).

Végül azt kérdezi, lehet-e a „nép” a „nemzet” szinonimája? (30. lap). Sajnos, itt pedig a szerencsétlen Petőfi-identitás ezerszer felhozott problémája kerül elő. Ám nem Petőfi a szerencsétlen, hanem az e körül kerengő nemzeti-népi ideológusok. És azt sem felejthetjük el, hogy nemcsak Szerdahelyi e téren is toleráns megoldása ismert. Volt, aki ki is tessékelt a magyar lélek csarnokából, mások Arany Jánossal éppen ilyen alapon állították szembe...

A nemzet társadalmi-történeti definíciójához persze kell egy szilárd társadalomelmélet. Szerdahelyinél ez nyilván egy megtisztított, továbbfejlesztett marxizmus. Ám mégis feltűnő, hogy e könyvében nála nincs „kizsákmányolás”, csak „alávetettek” (ahol még az „osztály” szót is óvatosan kerülgeti). Minthogy úgy negyven évvel ezelőtt, a folklór társadalmi világtörténetéről írván nekem is meggyűlt a bajom az e fogalmakat rajtam is számonkérőkkel, akkori válaszom pedig tojástánc volt (noha ma is ugyanúgy gondolkodom), észlelem a fogalmak elhagyását és meghagyását egyaránt. És csak azt a bölcsességet írhatom ide: bármilyen koherens társadalomelmélet jobb keret a „nemzet” jelenségei értelmezéséhez, mint a legszebb, legtájékozottabb, leg-

liberálisabb „szabad tér”. A kötetvégi, már megdicsért bibliográfia pedig így, együtt a bozót és ingovány biztos egyesülése.

Szerdahelyi gyakran aktualizál, nem riad vissza polémiáktól, utal a közelmúltbeli és mai magyar vitákra is. Azonban elsősorban tájékoztatni kíván.

Még inkább ez a szándéka a kötet második felében, amely a „nemzeti kisebbség” témáit veszi sorra. Az, hogy éppen „nemzeti” (és nem más, pl. „etnikus” vagy akár „államalkotó”) a jelző, a könyv egészében érthető, hiszen eddig is a „nemzet”-ről volt szó.

Már az első fogalom, a „nemzetállam” értelmezése is igazán különbözik az egyes szerzők műveiben. Szerdahelyi vehemensen cáfolja a liberális felfogást (mondjuk Ernest Gellner írásaiban). Az önrendelkezési jog, vagy éppen az „etnikai csoport” gúnyos megjegyzések kíséretében kerül bemutatásra. Most sem a tények, hanem a henye vagy gonosz megfogalmazások ellenségeként lép fel Szerdahelyi, illúziókat szeretne oszlatni. Hogy itt aztán még több az aktuális zűrzavar, hamar megértjük, amikor a cigányok, a zsidók, általában a vallás témái kerülnek elő. Szerencsésnek tartom, hogy egy rövid részben a magyar néprajzi szakirodalomban használt „néprajzi csoport és etnokulturális csoport” fogalmait is bemutatja (44. lap). A mi néprajztudományunk sem egyezett meg abban, miért és miképpen használja ezt a kifejezést. (Voltak más jelöltek is.) És még tanulságosabb, hogy újabban e fogalom mellett (olykor helyett) új, korszerűnek vélt fogalmak is felszínre bukkantak (pl. *regionális struktúra*, *kontaktzóna* vagy akár a teljesen értékmentes *földrajzi szemlélet*), amelyek mintegy tompítják az „etnikus” csoportosítás aktuálpolitikai élet. Egyébként e részben Szerdahelyi nem használta az utóbbi több mint negyed század magyar néprajzának kutatási eredményeit (a magyar néprajzi atlaszok, köztük *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* kiadványait, Liszka József, Borsos Balázs és Keményfi Róbert monográfiáit). Elgondolkoztam azon: miért? És arra kellett rájónom, hogy a mai magyar néprajz egészen más összefüggésekben érinti e témakört, és noha a maga keretein belül sokszor vitatkozott e jelenségről, mindennek nincs összesített eredménye, amit a rokon tudományok (vagy éppen a politika) csakugyan használhatna.

A „kettős etnikai kötődés” témáját is jó érzékkel emelte ki Szerdahelyi. Itt végre van vajdasági hivatkozás is: Végel Lászlónak a világhálóról letöltött cikke. Furcsa ötlet viszont ilyen „kettős identitású” csoportként utalni a „magyar indiánokra”. (Akik nem túl sokan voltak, persze hogy mégis kihívták a besúgók kitüntetett figyelmét.) A különböző autonómiák (területi, személyi stb.) bemutatása nyilván egyetlen olvasó teljes egyetértésével sem fog találkozni – mivel itt mindenki a maga érdekeit (vagy helyzetét) fújja fel teóriává. Itt is megnéztem, milyen művekre hivatkozik a szerző –

és azt kellett észrevennem, hogy ezeket meg a hazai néprajzkutatás szokta negligálni. (Azaz ennek a tájékozódási szakadéknak is két partja van!) Egyébként Szerdahelyi könyvében még a vége felé is egyre rázósabb témák következnek: mint az *asszimiláció* vagy *disszimiláció*. No meg „a nacionalizmus körüli halandzsák”. Ezek közül a természetesen európai határok között értett „nyugati = jó” és „keleti = rossz” nacionalizmusok szembeállítását, a „liberális” nacionalizmust csakúgy megemlíti, mint a nacionalizmusellenes izmusok „kavalkádját”. Ahol Szálasi Ferenc és a „párhuzamos társadalom” szlogenje egyaránt megtalálható.

Nyilvánvaló, hogy nincs zárórész, összefoglalás a könyv végén, csak egy alighanem be nem való prófécia és figyelmeztetés: „Ideje, hogy a világ népei sürgősen észhez térjenek.” Tanulságos, hogy a szerző nem is merte felkiáltójellel zárni e mondatot!

Azt hiszem, az eddig elmondottakból kiderült, miért tartom fontos, bátor és olvasmányos munkának e könyvet. Sok mindenről esik szó benne. Kellő iróniával is. Magam egy utóhangban azért összegeztem volna a magam véleményét is.

(Ezt itt nem kívánom előadni, noha egyszerű: nemzetről csak akkor beszélhetünk, ha az ezt érdekérvényesítő intézmények megvannak: maga az ország, legitimálható vezetői, katonasága, törvényei, a törvényhozó hatalom, az egészségügy és kulturális intézmények is: közoktatás, nemzeti könyvtárak és archívumok, emlékhelyek, nemzeti színházak, operák, múzeumok, temetők stb. Ehhez képest a „nemzeti kisebbség” a nemzet keretében él ugyan, ám több szempontból is jelentősen kisebbségben van: legtöbbször nyelvi, etnikai, vallási szempontból, illetve lakóhelyét illetően. Ennek következtében a „nemzeti” érdekérvényesítés is csak töredékesen és kisebb mértékben elérhető a számára.)

A gazdag bibliográfia minden művét, szerzőjét, irányzatát sehogy sem lehetett volna egységbe kapcsolni. Itt is kurrens művek uralkodnak. Sokféle tudományt képviselnek, talán a legtöbb köztük a politikaelmélet – amely amúgy sem híres önzetlen és tudományosan korrekt voltáról... Megjegyzem, hogy jugoszláviai és ottani magyar műveket a szerző nem ismer. Pedig az ilyen dolgozatok aztán „magasiskolái” a sokrétű és sokszor változó „nemzeti” helyzet valamilyen tárgyalásának. Ilyen tanulságokat viszont a helybeli olvasó maga könnyen levonhat. És biztosan a provokatív stílus sem marad hatástalan. Ám ha akár csak a kötet végi bibliográfia trambulinjáról elrugaszkodva maga az olvasó is utánanéz az egyes problémáknak – bizony komoly műnek tartja Szerdahelyi könyvét.

Látszólag egyszerűbb a másik könyv témája és recenziója is.

Család, szerelem, gyermekáldás (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2011. 115 lap) – az előbb a nagy társadalmi egységről szóló mű logikus kiegészítése: a legkisebb társadalmi egység általában bemutatása. Hasonló a felépítés: rövid, egy-két oldalnyi témák, öt (pontosabban négy): a házasság és család formáinak világtörténelme – a család mint olyan – szerelem és nemiség – gyermekáldás és népszaporulat. A negyedik-ötödik a zárófejezet: a család jelene és jövője. Érdekes és fontos kérdések: ezt a könyvet „sem lehet letenni”. Itt is imponáló a szerző tájékozottsága, a kötet végi bibliográfia és annak „up to date” jellege. Amiből azért fontos művek hiányoznak: a szerző nem egy-egy szakterület szakértője, hanem érdeklődő társadalommegfigyelő, akinek szokása a világhálón utánanézni a közkeletű állításoknak. A provokatív és agitatív stílus ezúttal sem marad el. Szinte törvényszerű ez, hiszen a fentebb említett témákról közhasznú és érthető tájékoztatást adni, saját véleményyt is formálni – mindezt úgy száz nyomtatott lapon – másként nem is lehetne megcsinálni.

Két pillére van Szerdahelyi itt bemutatott társadalomelméletének. Az egyik a „minden másképpen van” elve. A szerző előszeretettel vezeti fel, mennyiféle társadalomtörténeti és családtörténeti közhelyünk egyszerűen téves, vagy még az sem: azt sem tudjuk, ki, mikor, miért agyalta ki, és miért terjedt el oly furcsa változatokban? A nőuralom és matriarchátus, a férfiuralom (ez persze nem patriarchátus) jellemzően ilyen témák. És noha a mai feminizmus (stílszerűbben: *gender studies*) nem kerül lényegi tárgyalásra e könyvben – azért Szerdahelyi kaján véleménye is sejthető. Az utóbbi két-három évtized társadalmi szövegelmélete egyébként is a „dekonstruálás” színes esernyője alá is bebújt – „ami eddig úgy volt, másképp volt” hirdette – viszont Szerdahelyi nem így, módszertanilag, hanem adatszerűen dekonstruálja azt a társadalom-világtörténetet, amit mi még az iskolában tanultunk.

És amely – éppen szemben a fenti állítással – egy nagyon is szilárdan és tervszerűen felépített világmagyarázatot kínál. Szerdahelyi is innen indul, és a cáfolatok végén ide tér vissza. Ő is a 19. századi ideológiák automatikus követőjeként indult: Hegel világképe, a marxista társadalomelmélet, a darwinista biológia, a klasszikus francia szociológia által nyújtott kép cáfolata utáni cáfolat jelenik meg könyvében. A „tagadás tagadásának törvénye” meg a „tézis – antitézis – szintézis” egymásutánisága ez – ami Szerdahelyinek is vérévé vált. Nem is kell, hogy említse: így gondolkodik. (Ő is.) Itt sem egyetlen tudomány érveit sorakoztatja: és érdekes, hogy éppen az etnológia maradt távol tőle. Morgan, Engels ugyan szerepel a bibliográfiában: ám innen Lévi-Strauss és George Peter Murdock csakúgy hiányzik, mint Láng János. Cserébe büntetőjogi és jogtörténeti munkákra

hivatkozik. (Kéretik becsületszóra nekem elhinni: itt sem a legokosabb és legfontosabb könyveket sorolja fel.) Az „internettudás” ugyan ma nélkülözhetetlen, ám mi még tudjuk – ez lidércfény. Nem elég.

És a korábbi tévedések kijavítása a család és társadalom történetében is vég nélküli folyamat. Magam is csak Harald Haarmann és Joan Marker könyvéig (*Introducing the Mythological Crescent* – 2008) követtem nyomon az anatóliai Çatalhöyük ásatásainak magyarázatait. Ez az időszámításunk előtti 7. évezredre datált talált lelőhelyen még egy negyed századdal ezelőtt (sokan, sőt nem kisebb régész-tekintély, mint Maria Gimbutas 1989) egy „teltidomú istennő, két oldalról leopárdokkal körülvéve” trónja körül egy fegyverek és harcos férfiak nélküli neolit várost láttatott: Karinthy Frigyes *Capilláriájára* rímelő valódi nőuralmat. Minthogy a török kormány évtizedekre felfüggesztette az ásatási engedélyeket, csak jóval később és egészen új szemléletű régészgenerációk következhetek: ám számukra az ősi, békés anyajogú idill mára kinevetett félreismeréssé vált. (Gondolom – Lepenski Vir leleteinek interpretációja sem maradt változatlan az utóbbi évtizedekben. Érdeemes lenne ezt is bemutatni – mondjuk Újvidéken.) Szerdahelyi adatai itt legalább egy kutatógenerációval korábbi nézeteket terjesztenek.

Világszerte, még mai esti tévémeséink sorában is rendszeres az emberiség Afrikából szertevándorlásának bemutatása. Szerdahelyi is azokra a szaktekintélyekre (köztük Csányi Vilmosra) hivatkozik, akik szerint kb. 90 000 esztendeje úgy százfős hordák vándoroltak a mai Tanzániától a mai Ausztráliáig és Patagóniáig. Ez indokolja az emberek genetikai kódjának világszerte egyezéseit meg a sok-sok féle nyelvet egyaránt. A hatalmas idő és a hatalmas távlatú populációdinamika ezt hihetővé teheti. És nyilván az a jó, ha Szerdahelyi (vagy a recenzens) nem helyezkedik rögtön szembe ezzel a köz(?)felfogással. Ám ez a kritikaszter szerző – váratlanul – éppen itt másra is kiterjeszti jóságos felfogását: szerelem mindig volt, a gyermek mindig „áldás”. Ha elérzékenyülök – magam is igazat adok neki. De ha visszaülök a számítógép elé – kételyeim is támadnak. A ma oly sokfelé bevetett „gyermekkatónák” szörnyű élettörténetei, az éhezéstől ma is milliósámszámra meghaló gyerekek, a nők világszerte megalázása, kínzása, elpusztítása – nem adnak ellenérvet Szerdahelyi „idilli” család-világtörténelméhez? Noha azért ő is úgy véli, hogy az egyes őshordák csak magukat tekintették és nevezték embernek: meg is ették a többieket. Madách *Az ember tragédiájában* az eszkimósízinben is leírja ezt a világszemléletet. A csak az embereknél meglevő egész éven át tartó nemi érintkezés, valamint a mindig mindenki mindenkivel nemi akcióba lép (előkelőbb szóval: *promiszkuitás*) következtében a gyermekek apját senki sem ismerte (sőt nem is tudták, hogyan is kapcsolódik az apaság a születéshez) minden gyermeket

a zsákmányoló, nem termelő közösség együtt nevelte. Amikor a társadalmi fejlődés lehetővé tette a letelepült életmódot (ami majd a földművelést, később akár a városokat is kifejlesztette), megkezdődik a közösségek túlszaporodása – és ez tart mindmáig. A kóborló kis létszámú hordák számára mindig volt szabad terület – a termelő új közösségek viszont a jó területek szűkében voltak: meg is kezdődött az erőszakos területszerzés, háborúk és egyéb öldöklések ugyancsak máig tartó sorozata.

Ebből a sötét világtörténeti panorámából Szerdahelyit a család és a magántulajdon saját fejlődése érdekli. A különösnek tartott formák (többnejűség, nagycsalád) is bemutatásra kerülnek. Kár, hogy Szerdahelyi nem ismeri Penavin Olgának a szlavóniai magyar nagycsaládról írott könyvét – mivel ez pontosan (és nem teoretikusan) bemutatja, hogyan is működött ez a rendszer: a balkáni nagycsaládon belül is sajátos forma, legalábbis úgy, ahogy az utolsó másfél évszázadból ismerjük.

Persze e téren is mások a mai szaktudományos nézetek, mint akár egy generációval ezelőtt. Például Szerdahelyi még egyetértően említi László Gyulát a honfoglaló magyarok nagycsaládjáról szólván – a régészek (Bóna István vezérletével) ma ennek nyomát sem találják.

A rokonsági rendszer leírásakor is sok érdekes jelenség kerül szóba (exogámia, incesztus, vérbosszú). Ki az úr a háznál? címmel mintegy fordított társadalomtörténetet olvashatunk: ahol a férfiuralomra gyanakodnánk, ott a nők irányítottak és fordítva. A szerelem és szexualitás fejezetben nemcsak az örök érzelmekről, hanem a bármilyen nemű szeretőkéről, hetérákról és hostessekről meg a házassági adásvételekről, homoszexualitásról, a melegházzasságról is olvashatunk. Itt persze majd minden alfejezetben további adattárként Ráth-Végh István művei is forgathatóak lennének. Szerdahelyi lelkes híve a szerelemnek és a családnak is. Ezeket örök jelenségeknek tartja.

Ami persze igaz – ám nem ilyen egyszerűen. Ugyanis igazán kevés jó leírás van a működő családokról. Az általánosítások csak előző általánosításokra épülnek. Jó leíró dolgozatok mutatták be a magyar paraszti családot (persze, a 20. századból): ám én nem ismerek egyetlen olyan tanulmányt sem, ami csakugyan áttekintené a család működését. Persze, a Horthy-korszak, a Rákosi-korszak, a Kádár-korszak (stb.) falusi családja nagyon is különbözött egymástól: a tulajdonviszonyok, a termelési technika, a gyermekek száma, az átlagéletkor különbségei miatt is. Mindannyian saját tapasztalatból tudjuk, egy-egy működő családban milyen hihetetlen alkalmazkodóképesség halmozódott fel: mondjuk a gyerekek továbbtanulását, a nyaralást, a kórházi kapcsolatok kiépítését illetően. Egy-egy mai család egyszerre több ezer éves, és a pillanatnyi bankkölcsönviszonyokhoz alkalmazkodó. Érdeemes megfigyelni, kik vásárolnak a „mai magyar” csa-

lábban bankkártyával, vagy éppen interneten. Az asszonyok. A férfiak más téren használják többet a számítógépet: szerencsejátékok, izgató vizuális programok, barkácsolási tanácsok letöltésére és nem színházjegyvásárlásra vagy képes karácsonyi üdvözlőkártyák számítógépes szétküldésére idomultak.

Ha viszont valaki a ma működő családról egy pompás olvasmányban akar ismereteket szerezni, egy vadonatúj könyvet ajánlhatok, Ruttkay-Miklián Eszter: *Testi–lelki rokonság. A szinjai hantik rokonsági csoportjai* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. I–II. kötet). Amint tudjuk, a Nyugat-Szibériában élő hantik finnugor rokon népünk, és a szerző mintegy öt éven át köztük élve írta le a családok életét, rokonsági rendszerüket és ennek tükröződését világképükben, hiedelmeikben és szokásaikban. Ma a posztkommunista Oroszországban élnek, a Szinja folyó menti csoportjuk 1500 lelket számlál, akik nyolc-tíz, néhány házas kis faluban, illetve két nagyobb, központi településen laknak. Vagyis egy mai „őshorda” méreteit képviselik. A rokonság számontartása azért is fontos számukra, mivel érvényesül náluk a reinkarnáció elve: minden újszülött valakinek az újra megtestesülése. A Szibéria számos részén oly brutális modernizálódás őket még nem igazán érintette, ám halász-vadász életmódjukhoz modern eszközöket is használnak. Egyszóval – az őstársadalmak és a mai társadalmak léteznek, bennük a családok is, és nemcsak az olyan általánosító megjegyzések és elméletek, amelyekről eddig szóltunk.

Magam persze réges-régen (a szerelmi népköltészet, tágabb értelemben a líra történetéről írván) azt fejtegettem, hogy a szerelmi líra nem örök tállalmány, hanem csak a kapitalizmus idején két szempontból is „szabaddá” váló individuum életvitelében terjed el. Szerdahelyi ókori (akár óegyiptomi) verspéldái tanulságosak, ám magyarra fordítván biztosan nem az eredeti jelentést érezzük ki belőlük (vagy látjuk beléjük). A gyermekek említésekor a népszaporulat és a túlnépesülés aktuális problémáit találjuk megemlítve. A könyv zárógondolataként „a család minden válságjelensége ellenére is megmarad” – mondja Szerdahelyi – és nem is ez van válságban, hanem az egész világgazdaság. Hogy ez a perspektíva mennyire reménykeltőbb – ki-ki eldöntheti.

Szerdahelyi két könyve oktatói munkásságából származott és végre egy modern magyar nyelven olvasható áttekintés a társadalmi formákról. A ma népszerű kérdéseket veszi elő, nem száraz és tudományos rendszerezés. Viszont sokféle irányban továbbgondolható. Nem is annyira egy magánkönyvtárat pótol (bár azt is): gondolkodásra serkent. Ami pedig a szerzőt illeti: mostani felfogása voltaképpen egy fél évszázad során alakult ki. (Nem: át.) Ugyanis, bármilyen hihetetlen, Szerdahelyi 1934-ben született, vagyis hovatovább nyolcvanéves. Ez aztán igazán nem látszik meg ifjonti

és sziporkázó stílusán. Viszont társadalomfelfogásának egésze a magyar társadalomtudományok utóbbi évtizedeit is képviseli. Egyébként az is tanulmányos jelenség, hogy Szerdahelyi kortársai közül is sokan próbáltak az egész világról vagy legalább a társadalomról valamilyen képet adni, noha szakmájuk más volt: a sinológus Tőkei Ferenc, a tánc- és népművelés-kutató Vitányi Iván, az irodalomtörténész Hankiss Elemér, legújabban Csányi Vilmos (aki legalább viselkedésgenetikus). Örülhetünk annak, hogy ők (és mások) úgy gondolják, meg kell osztaniuk társadalomelméletüket velünk.

Szerdahelyi két könyve bátor vállalás: adatbemutatás és összegezés egyszerre. Az ilyen látásmód és frivol fogalmazás réges-régen jellemzi őt. Amikor (1972-ben) recenzáltam *Költészetesztétika* című könyvét, minden egyetértésem mellett „csipkedtem” is állításait. Sőt azzal a mondattal fejeztem be a könyvismertetést: mindenkinek élvezetes olvasásra ajánlom Szerdahelyi István „áprilisi költészetesztétikáját”. Noha a könyv akkor csakugyan áprilisban jelent meg, ezt a mondatot a *Filológiai Közlöny* szerkesztője, Kardos Tibor kihúzta – túl frivolnak tartotta. Most nem fenyeget ez a veszély, mert azzal zárom farsangi soraimat, hogy időközben Szerdahelyi már a társadalomelmélet bemutatásakor magát a társadalmat is fricskázza (*cikizsi*), legkivált a mai társadalmat, és annak félreértelmező, tájékozatlan vizsgálóit, zszurnaliszta értelmezőit.